

Hermannus van Arnhem, houtsnijder II

Toen het vorige artikel over Hermannus van Arnhem¹ reeds ter perse was, werd ik attent gemaakt op het bestaan van een stuk houtsnijwerk in het Fries Museum te Leeuwarden².

Het is een wapenbord, afkomstig uit het gebouw der Admiraliteit te Harlingen. Op het ogenblik is het bord in restauratie, waarbij het van latere, zware overschilderingen wordt ontdaan. Omdat het nu gedemonteerd is, was het verheugend dat er een opname van vóór de restauratie bestond (afb. 1). In het midden zien we het gekroonde wapen van de Verenigde Zeven Provinciën, met daaronder op een lint de wapenspreuk *Concordia Res Parvae Crescunt*. Kroon en wapen worden geflankeerd door vaandels, wapenen, ankers en andere attributen van de Admiraliteit. Daaromheen zijn dertien wapens van de Heren van de Admiraliteit gegroepeerd, tegen een achtergrond van hangende en slingerende ranken met bladeren, vruchten en bloemen³. De lijst van het wapenbord is versierd met attributen die betrekking hebben op de zeevaart en de beheersing van de zeeën: een globe, scheepsinstrumenten, dolfinen, wapenen, schelpen enz. Links en rechts in het midden zien we nog twee engeltjes. Groot was de verrassing, dat het wapenbord in de rechteronderhoek van de omlijsting gesigneerd bleek te zijn *H. V. A. fe. Zwol* (afb. 2).

Aangezien de archieven van de Harlingse Admiraliteit verloren zijn gegaan, zal het moeilijk zijn het wapenbord exact te dateren. Op grond van de stijl lijkt een datering omstreeks 1670 het meest waarschijnlijk. De palmtakken aan weerszijden van de kroon herinneren nog aan de Zwolse zilverkast uit 1667 (afb. 11 bij mijn vorige artikel),

maar de ranken waren toen nog voller en zwaarder. Het grootst is de overeenkomst met de ranken op de Ten Oever-lijst (1669) en met die op de schouw in het Vrouwenhuis te Zwolle (waarschijnlijk eveneens uit 1669; zie afb. 3 en 5 bij het vorige artikel). De wijze, waarop het hulst-, hop- en eikeloof en de kleine en grote bloemen zijn gesneden, is wel zeer verwant.

Enige jaren later blijkt de stijl van Hermannus van Arnhem strenger en gebondener te zijn geworden. De schrijn van Thomas a Kempis uit 1673 toonde dit reeds aan (afb. 9 bij het vorige artikel). In een dergelijke stijl is ook het grote wapenbord vervaardigd, dat boven een schouw in het Nieuwe Stadweeshuis aan het Jacobijnerkerkhof te Leeuwarden is aangebracht (afb. 3). De wapens zijn veel fraaier over het vlak verdeeld dan op het Harlingse wapenbord. In de rankenversieringen is rekening gehouden met de diagonalen. De bladeren en bloemen zijn sterk verwant met die op de Thomas a Kempis-kist. Ook het lint is op een geheel gelijksoortige wijze geplooid en van letters voorzien. Het opschrift luidt *De Ed Heeren Gekommeteerden Van Dit Wees Hvijs*. Op de zijpanelen, die eveneens met ranken zijn versierd, staat respectievelijk *Anno* en *1675*: het jaar waarin het weeshuis werd gesticht. Hoewel dit wapenbord niet is gesigneerd is er nauwelijks twijfel mogelijk aan een toeschrijving aan Hermannus van Arnhem. Helaas zijn de archieven van dit Weeshuis slechts vanaf 1685 bewaard; die van de stad eerst vanaf 1700. Wie de fraaie schouw met het witmarmere fries, waarin de letters *S.P.Q.L.* (*Senatus Populusque Leovardensis*) zijn verwerkt, heeft gemaakt, blijft dus nog een open

Afb. 1. Wapenbord der Admiraliteit te Harlingen, 150 × 222 cm. Fries Museum, Leeuwarden.

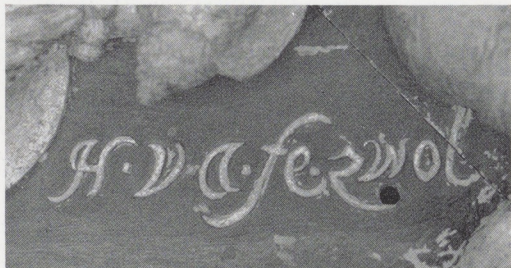
vraag. Het is niet uitgesloten dat Hermannus van Arnhem ook hiervoor het ontwerp heeft geleverd, dat dan door een steenhouwer moet zijn uitgevoerd⁴.

Inmiddels is het een opmerkelijk feit, dat Hermannus van Arnhem blijkbaar een reeds zo grote faam als houtsnijder had verworven, dat hij opdrachten ontving van officiële instanties in Harlingen en Leeuwarden. Ook over zijn activiteiten in Zwolle zijn inmiddels nieuwe gegevens bekend geworden.

Allereerst bleek zich in het reeds meermalen genoemde Vrouwenhuis te Zwolle nog een eikenhouten kast te bevinden (afb. 4). De eenvoudige versiering bestaat uit drie hangende festoenen met bloemen en vruchten. Ik meen dat ook deze kast

aan Hermannus van Arnhem moet worden toegeschreven. Hoewel de datum van de inrichting van het Vrouwenhuis nog niet bekend is, meen ik dat wij die datum op 1669 of 1670 kunnen

Afb. 2. Detail van afb. 1.

Afb. 3. Schouw. Nieuwe Stadsweeshuis, Leeuwarden. Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

stellen, gezien de stijl van het snijwerk. Bovendien dragen twee koperen wandluchters aan de schouw in de regentenkamer het jaartal 1669, en hebben vier zilveren bekers, gemaakt door de Zwollenaar Gerrit Schuurman, de jaarletter 1670.

Enige recente archiefvondsten helpen het beeld van de belangrijke houtsnijder uit de 17de eeuw te voltooien⁵. In 1675 komt de volgende post voor in de rekeningen van de Grote Kerk te Zwolle⁶ *An Hermannus van Aernem beelthouwer een rekeninge van enige reparaties ande gemaecte Psalmplancken. bet. 5.-*

In de Grote Kerk bevinden zich nog een aantal psalmborden, waarvan één een rand heeft, die zeer gelijk op die op de voet van de Thomas a Kempis-kist.

Bijzonder belangrijk was de vondst in het Zwolse archief van het oorspronkelijke bestek⁷, waarop het maken van een complex herenbanken in de Grote Kerk op 18 juli 1687 werd aanbesteed. Gezien de interessante omschrijving van de constructie van deze banken met de bijbehorende technische terminologie, geef ik de volledige tekst van bestek en aanbesteding achter dit artikel weer. Hoewel in enigszins gewijzigde toestand, bleken deze herenbanken nog steeds aanwezig te zijn (afb. 5). De beschrijving in het bestek komt geheel overeen met de details van de banken die zich nu nog tegenover de preekstoel bevinden. Er is sprake van pilasters (art. 2 en 3 van het bestek) met een cornissing (dieper liggend gedeelte met geprofileerde lijsten), waarin zich *een welgesneden festoen* bevindt (afb. 6). Ook de in artikel 6 genoemde lijst met de gestileerde bladeren en de in art. 7 genoemde met bladmotieven bewerkte zware knoppen (afb. 7) zijn nog aanwezig.

Uit de aanbesteding blijkt dat Hermannus van Arnhem niet alleen borg was voor de uitvoerder Johannes Hellendoren, maar dat hij ook het snijwerk aan het herengestoelte heeft verricht. In deze festoenen (afb. 8) bezitten wij dus het tot nu toe laatst gedateerde werk van deze houtsnijder. Meer dan in zijn vroegere werk heeft hij zich ondergeschikt gemaakt aan de totale architectuur. De streng gestileerde festoenen, de prachtige rand met bladeren en de forse knoppen passen zich

Afb. 4. Eikenhouten kast. Vrouwenhuis, Zwolle. Foto B. Dubbe, Deventer.

bijzonder goed aan bij de deftige stijl van het gestoelte, dat van het mooiste denkbare wagenschot is gemaakt.

Uit de artikelen 19 en 21 van het bestek blijkt, dat de banken aanvankelijk om enkele zuilen van de kerk waren gebouwd en dat de voorzijde van het gestoelte zes in plaats van de nu aanwezige vier pilasters heeft bezeten (art. 2). Meer oostwaarts in de kerk bevindt zich thans een overeenkomstig gestoelte, waarvan de knoppen en de festoenen gedeeltelijk gelijkwaardig van kwaliteit zijn aan die van het bedoelde gestoelte, maar gedeeltelijk duidelijk ongeïnspireerde copieën zijn. Een tekening in het Rijksprentenkabinet (afb. 9) van de hand van de Zwolse schilder Johannes van Cuylenburch (gest. 1662), voorstellende het interieur van het middenschip van de Grote Kerk, biedt de oplossing voor het probleem⁸.

Afb. 5. De herenbanken in de Grote Kerk te Zwolle. Voorzijde. Foto van de auteur.

Het herengestoelte uit 1687 heeft blijkbaar aanvankelijk op dezelfde plaats gestaan als het op de tekening links zichtbare gestoelte. Ook dit had zes pilasters (en zuiltjes) aan de voorzijde. De twee eerste zuilen van de kerk links stonden duidelijk in het gestoelte. Wanneer de nieuwe banken uit 1687 precies zo hebben gestaan, worden allerlei zaken uit het bestek duidelijk, zoals de bekleding van de pilaren (art. 21) en de plaats van de toegangsdeur (art. 22 en 23). Om meer plaatsruimte te winnen vóór de preekstoel heeft men blijkbaar in latere tijd $3/5$ van het gestoelte uit 1687 naar achteren geschoven tussen de zuilen, en het overschietende $2/5$ gedeelte met copieën aangevuld tot een nieuw, tussen de beide volgende zuilen staand gestoelte.

De vraag rijst waarom men de zo fraaie herenbanken uit het begin van de 17de eeuw, zoals die

op de tekening te zien zijn, heeft vervangen door nieuwe. In 1682 was de toren van de Grote Kerk, de hoogste van het land, ingestort en op de kerk terechtgekomen, daarbij een groot gedeelte van de kerk en de inventaris verwoestend. In 1686 begon men met het herstel van de kerk. In het daarop volgende jaar dus werden de nieuwe herenbanken gemaakt.

De werkzaamheden van Hermannus van Arnhem als houtsnijder kunnen nu in chronologische volgorde als volgt worden samengevat:

- 1667 Voor de stad Zwolle: de stadszilverkast en de stadswagen.
- 1669 Lijst om het schilderij van Ten Oever.
- (1669) Voor het Vrouwenhuis te Zwolle: pilasterversieringen in de gang; een schouw; een kast.

Afb. 6. Zij-aanzicht van afb. 5. Foto van de auteur.

- (1670) Voor het Admiraliteitsgebouw te Harlingen: een wapenbord.
 1673 De kist voor het gebeente van Thomas a Kempis te Zwolle.
 1675 Voor het Nieuwe Stadsweeshuis te Leeuwarden: een wapenbord.
 Voor de Grote Kerk te Zwolle: reparatie van de psalmborden.
 1685 Voor de Sint Geertruida-kerk te Zwolle: de preekstoel.
 1687 Voor de Grote Kerk te Zwolle: herenbanken.

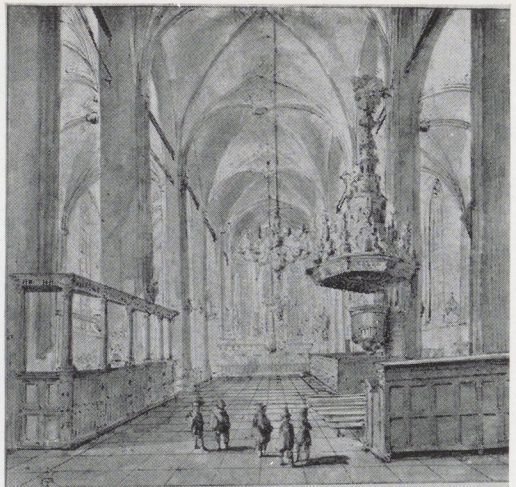
Uit het niet gedateerde, maar uit het einde van de 17de eeuw daterende *Register op de Schoorstenen*, weten wij dat Hermannus van Arnhem op no. 6 in de Sassenstraat te Zwolle woonde. Dit is in hetzelfde gedeelte van de straat, in de onmiddellijke nabijheid van het stadhuis, waar ook de schilders Terborch en Ten Oever woonden. Ook uit het wonen in deze aanzienlijke buurt blijkt dat Hermannus van Arnhem een zekere faam als houtsnijder moet hebben bezeten.

Afb. 7. Detail voorzijde van afb. 5. Foto van de auteur.

Afb. 8. Detail voorzijde van afb. 5.
Foto van de auteur.

Afb. 9. Johannes van Cuylenburch. Interieur van de Grote Kerk te Zwolle. Gewassen pentekening, 190 × 199 mm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Noten

¹ Bulletin van het Rijksmuseum, 1968, p. 24.

² Dr. A. Wassenbergh te Deventer toonde een foto aan de Heer B. Dubbe aldaar, die zo vriendelijk was mij hiervan in kennis te stellen.

³ De wapens, van linksboven naar rechtsboven, zijn die van: Bleckman, Amerongen, Aylva, Steensma, Huisinga, Canter, Idsinga, Adius, Clant, Krull, Lycklama, Scheltema en Block.

⁴ De acht gecommiteerden waren in 1675: François de Swart, Abraham de Scheffer, Meyerus Beetzius, Hermanus Crans, Sjoerd Haeckma, Johan Dotingh, Jacob Lammerts Fenema, Douwe Tysen. Hun wapens konden, op twee na, worden geïdentificeerd. Op de bovenste rij v.l.n.r. zijn het die van: 1. Beetzius, 2. de Scheffer, 3. de Swart of Tysen, 4. Crans. Op de onderste rij: 5. Haeckma, 6. Dotingh, 7. Fenema, 8. Tysen of de Swart. Het wapen onder het bord is dat van de stad Leeuwarden. Zie ook Buiten, 1927, p. 43.

⁵ Ook deze vondsten dank ik aan de speurzin van de Heer B. Dubbe, die zijn gegevens steeds zeer genereus ter mijner beschikking stelde.

⁶ Gemeentearchief Zwolle, no. 837, jaarrekening 1675.

⁷ Gemeentearchief Zwolle, Doos A 83, no. 17.

⁸ J. Verbeek, Johannes van Cuylenburch en zijn vader Gerrit Lambertsz, Oud-Holland, 1955, pp. 67-81.

APPENDIX

Bestek en Condiitiën

Waar op de Heeren van de Magistraat der Stad Zwolle willen besteden het maken van het Heeren gestoelte in de Grootte Kerk, met de banken daer aghter, hier onder geexpressseerd.

De besteding volgens dit bestek gedaan de 18 July 1687

1. Dit gestoelte zal van vooren breed zijn $29\frac{3}{4}$ voet, diep $14\frac{1}{2}$ voet, en de verdere maten hebben als op de teijkeningen en inde volgende artijkelen is aangewezen.
2. Het bekleedsel rontom zal vijf voeten hoog wezen, en van vooren hebben ses pilasters, van achteren vier en op jeder zijde vier.
3. Ieder pilaster zal zijn een voet breed, en twee duim dik, en een kernessinge hebben met een welgesneden festoen in dezelve, in gevolge de teijkeninge
4. De penielen zullen een duim dik wezen en gebost
5. De regels in welke de penielen ingewerkt zullen worden van twee duim
6. De geheele lijst rontom zal met net uijtgesneden Romeinsche blaaden ingevolge de teijkeninge worden belegt
7. Boven elk pilaster zal een curieus uijtgesneden knoop geplaatst worden
8. Al het voornoemde zal gemaakt worden van het beste en geheel droog wagenschot, net en curieus aan mal-kanderen gevoegt, en vast gemaakt
9. Onder het gemelte bekleetsel zullen gelegd worden greijnen balkens hoog een halve voet, en breed seven duim, en zullen alle de pilasters met pen en gat in deze balkens worden ingewerkt en vastgemaakt
10. Noch zal den Aannemer vande eene zijde van 't gestoelte tot de andere leggen twee greijnen balkens van een halve voet vierkant.
11. Over deze gemelte balkens zal den Aannemer leggen greinen ribben van 4 en 6 duim $\frac{5}{4}$ duim in de balkens ingekeept, zullende ongeveer op jeder drie voet een ribbe komen, te weten tegen jeder pilaster voor en achter aan 't gestoelte een, en noch een tusschen de pilasters
12. Deze ribben zullen bekleed worden met $\frac{5}{4}$ duims greijnen deelen, op jeder ribbe met drie goede spijkers vastgemaakt alzo dat de vloer gelijk kome met de bovenkant van de plint
13. Achter jeder pilaster voor en achter 't gestoelte zal een stijl staan dik twee duim, en breed een halve voet, onder in de voorgemelte ribben met pen en gat ingewerkt.
14. Over deze stijlen die aan 't voorste van 't gestoelte zijn, zal een ribbe gelegd worden van waagenschot van drie duim vierkant, reijkende van de eene zijde van het gestoelte tot de andere zullende de eene hoek van deze ribbe zoodanigh worden afgeschaaft, dat de plank tot het pulpitrum met een behoorlijke afdalinge daar op vast gemaakt kan worden
15. De pilasters en regels zullen tegens de gemelte stijlen en ribbe wel vast gespijkert worden; ook zullen de stijlen die achter tegens 't gestoelte komen met duims planken zoodanigh worden bekleed, dat de geheele pilaster daar de knoop op komt zich vierkant vertoone diergelijk bekleedsel zal mede komen onder de knoopen voor en besijden 't gestoelte
16. Midden in 't gestoelte zal een gang blijven breed drie voet, en aan de eene zijde drie, maar aande andere vier banken geplaatst worden, reijkende van deze gang tot de zijde van het gestoelte
17. Deze banken zullen achter rusten op twee stijlen dick twee duim, en breed een halve voet, en voor op gedraaijde balonsters ingevolge de teijkeninge
18. De zitbanken zullen wezen breed $\frac{5}{4}$ voet en $\frac{5}{4}$ duim dik, en de pulpitrums breed een voet, dik een duim; de planken onder de zitbanken zullen 1 duim dik, en 6 duim breed zijn, en de scheerholten tusschen de stijlen van $1\frac{1}{2}$ en 3 duim.
19. Het bekleedsel achter de rugge (behalven het geen voor de pilaren komt) zal bestaan uit drie penielen van $\frac{3}{4}$ duim dik, in $\frac{5}{4}$ duims regels ingewerkt.
20. De planken en voeten van deze banken zullen zoo met spijkers als met taaje pennen zoo als het behoort vastgemaakt worden
21. De pilaren van de kerk binnen het gestoelte zullen mede bekleedt worden, zoodanigh, dat die met het overige van 't gestoelte van binnen over een komen
22. Al het holt sal schoon gewerkt zijnde de voorschreven dikte moeten hebben, de voet in 12 duim verdeilt zijnde
23. De deure zal wijd zijn $2\frac{3}{4}$ voet en na de pilaar opgaan, in twee ijseren hengsels hangen, en door een koperen knop met een knippen op en toe gedaan worden
24. Voor de deure zal een trappe gelegd worden breed 16 duim dik $1\frac{1}{2}$ duim, reijkende van de pilaar, tot het buitenste eijnde van de pilaster

25. Achter het voorgemelte gestoelte zal den Aannemer noch vier banken maken
26. De beijde eersten zullen zoo lang zijn dat de hoekpilasters van 't gestoelte even bloot blijven: maar de beijde achtersten zullen aan de westzijde seven en een halve voet langer zijn
27. De voorste banken zullen op drie voeten, en de achtersten op vier voeten rusten
28. De voorstijlen zullen wezen van 2 en 3 duim en de achterstijlen, welke tot de hoogte van 't pulpitrüm zullen reijken, van 2 en 5 duim
29. De voeten, in welke de stijlen met pen en gat zullen ingewerkt worden van 3 en 6 duim zullende de beijde voorste banken aan malkanderen vastblijven, en insgelijks de beijde achtersten
30. De voorste bank zal wijd zijn 3 voet, en de drie achtersten $2\frac{3}{4}$ voet
31. De scheerholten langs de achterstijlen van $1\frac{1}{2}$ en 3 duim
32. Over de voeten zal een planke gelegd worden van een voet breed, en $\frac{5}{4}$ duim dik, greijnen hout
33. De sitbanken zullen wezen een voet breed en $\frac{5}{4}$ duim dik, de plank achter de rugge onder 't pulpitrüm 1 voet breed en 1 duim dik, de pulpitrüms een halve voet breed en 1 duim dik
34. Doch achter de rugge vande voorste banke zal dezelve geheel bekleed worden met peniel werk, de penielen van $\frac{1}{2}$ duim, en de regels van $\frac{5}{4}$ duim, ook zal 't pulpitrüm aan de voorste bank zijn $\frac{3}{4}$ voet
35. De eene zijde van de voorste banke zal toegemaakt worden met peniel werk, en de andere een deurtien hebben met een slot aan hetzelfde
36. Al de materialen zal den Aannemer leveren en zal al het hout goed wagenschot zijn moeten, uijtgesondert daar van greijnenhout is gesegt, en zal alles mede wel vastgemaakt worden
37. Het werk zal aanstonts aangevangen, en binnen de tijd van drie maanden ten langste voltooit moeten zijn
38. De bedongen penningen zullen getelt worden, als het werk vaardig, opgenomen en goetgekeurt is
39. Den Aannemer zal 2 sufficiente borgen stellen
40. Vande inzate zal genoten worden ses cars gls en van ieder verminderinge den tienden penn:

[andere hand]

Bij het minste schrijven ingezet bij

Joannes Hellendoren op

vermind: Hendrik Mensman

10 gld

380 car : gl.

vermind: Jannes Hellendoren

10

vermind: Hendrik Haltegraef

10

vermind: Jannes Hellendooren

5

35.—

345 gl.

Borgen Hermen van Aernhem

en

Hendrik van Waningen

In minderinge van de omstaende 345 gld de 22 dec: 1687 aen Joannes Wolters betaelt

50.—.—

1688 de 6 meert aan Jacob Andries deszelfs assignatie tot voldoeninge van een rek:

75.—.—

van geleverd wagenschot tot dit aengenomen werk, bet

de 14 Mei voor het gesneden werk volgens accoort van Aernhem competerende 50 gld

50.—.—

op zijn assignatie aan de Bm. van Laer betaelt de voors.

40.—.—

Noch aen Joannes Hellendoren zelf op het aengenomen werk betaelt

77.19.—

de 26 Sept. aen deszelfs huisvrouw betaelt

7.10.—

En voor trekgelt

51.13.—

Noch op date op assignatie betaelt aen Kasper Woortman

352.10.—

Het bedongen loon voor het maken van de stoel van de Heeren van de Magistraet inde grote kerk is aen my ondergeschreven door de Heeren Kameners, mitsgaders op de afgegeven assignatie in voegen hier boven verhaelt voldaan, en daer benevens ook voor trekgelt

7.10.—

dit is het merk † van de huisvrouw van Joannes Hellendoren in mijn presentie zelfs getrokken.

Anno 1687 den 22 decemb. hebben de Heeren

Kameners aen my ondergeschreven betaelt

vijftich gl. in minderinge van 't geene my zal

competeren voor het aengenomen werk van de

Heeren stoel in de grote Kerke, wanneer het zelve

ten vollen geperfecteert zal wezen.

Joannes Heldoren